

Dr Kuyper en de grondrechten.

de „sovereiniteit in eigen kring“ is de geloofsvisie van Kuyper op de veelkleurigheid, de veelvormigheid, de veelsoortigheid van het door God geschapen leven, in heel zijn omvang.

„God schiep soorten van wezens. Een star heel anders dan een engel; een waterstroom heel anders dan een bliksemstraal; ijzer anders dan leem. Niet dus door de eenvormigheid van den chaos, maar door de rijke veelvormigheid van het in soorten ingedeelde leven, loopt Gods weg. Zelfs elke boom en elke plant schiep Hij „zaad zaiende naar zijn aard“. En opdat alzo elk wezen zijn eigen aard en elk soort haar bijzondere natuur zou hebben, is God de Heere scheidend opgetreden; heeft Hij, wat eerst vermengd was, uiteengebroken; en heeft Hij aan alle ding zijn grens en perk gesteld. Vandaar in het Scheppingsverhaal de telkens herhaalde formule: „En God maakte scheidings“. Scheiding tusschen licht en duisternis; scheiding tusschen wateren en wateren; scheiding tusschen de zee en het droge; altoos scheiding! Niets mag ongeordend, niets vermengd blijven. Zelfs in den mensch mag er geen vermenging zijn van tweeërlei leven, en dies treedt in Eva niet een duplicaat van Adam, maar een andere soort naast Adam hem ter hulpe“. „Maar hiermee is niet genoeg gezegd. Immers Hij die scheidingen stelde, heeft ook verbandingen verordend. Creatuur staat niet naast creatuur buiten verband of aanraking. Veeleer moet er verband zijn; zoo echter dat ook dit verband niet willekeurig zij en er buiten God om komte, maar eeniglijk naar en krachtens Gods ordinarie. Hij die de grenzen insneed, weefde ook den band, die het gescheidene hechten zou. Het zou al uitdrukkel van zijn hoog gebod zijn, en in zijn deeling en in zijn hechtling“.

Helaas heeft Kuyper ons niet nagelaten een samenvattende, geheel uitgewerkte, tot in de finesses afdalende en naar streng wetenschappelijke methode opgebouwde studie over de leer der „sovereiniteit in eigen kring“. Wat hij gaf zijn schitterende, levendige fragmenten, geboren in den principiële strijd, gericht op de praktijk, die ons omtrent de grondrechten niet den minsten twijfel laten, maar die juist door hun fragmentarisch karakter de mogelijkheid van oneffenheden en van niet door het grondbeginsel beheerschte gedachten en beschouwingen openlaten.

Aan de echte leerlingen van Kuyper bleef de taak om in getrouwheid aan het gronddenkbeeld en consequent toepassend het methodologisch principe, de wonderlijke leer van de „sovereiniteit in eigen kring“ in haar diepe, kosmologische betekenis opnieuw door te denken, verder uit te werken en nog consequenter toe te passen tot bloei van het gereformeerde, d.i. aan Gods wet gehoorzame, leven en zoo ook tot bloei van de gereformeerde wetenschap.

C. V.

101) *IJzer en Leem*, p. 11/12.

102) Ik moge hier wijzen op een uitspraak van Ds J. G. Woelderink, te vinden in zijn fijne artikelenreeks „*Natuur en Genade*“, verschenen in „*De Waarheid*“ (vrijd.), Juli-Nov. 1936. Ds Woelderink, Kuyper's leer van de Sovereiniteit in eigen kring besprekend, merkt o.a. op (27e Jaarg., No. 49, 5 Nov. 1936): „Het zou het probleem van de verhouding van Staat en Kerk zeker vereenvoudigd hebben, indien Dr Kuyper de vragen, die hier rijzen, immer en uitsluitend beschouwd had in het licht van de geniale stelling, die hij zelf met zulk een kracht naar voren heeft gebracht, n.l. de stelling van de sovereigniteit in eigen kring... Geen oogenblik is het thans onze bedoeling om den ontzaglijken arbeid, die Dr Kuyper hier verricht heeft, te verkleinen, maar waar wij thans over natuur en genade handelen, mag toch niet verzwegen, dat Dr Kuyper verwarring heeft aangebracht in zijn eigen werk door het dualisme, dat Rome gesteld heeft tusschen natuur en genade, nog eenigermate aan te houden. Enkele voorbeelden willen wij daarvan geven.“

In de Gemeene Gratie, deel 3, pag. 202, zegt hij, dat de Overheid op het erf der gemeene gratie staat, terwijl in de Kerk van Christus de particuliere genade werd belichaamd. „Al het verschil derhalve, dat tusschen deze beide vormen der genade gaapt, stelde Overheid en Kerk als aan elkanders leven vreemd tegen elkander over, en overmits dit verschil principieel is en tot den diepsten wortel van beider leven doordringt, moeten zij elkander vreemd blijven tot den einde toe.“

„Deze woorden geven meer te kennen, dan dat Staat en Kerk ieder van eigen structuur zijn en ieder een eigen taak en bestemming hebben. Staat en Kerk worden hier telkens bij Dr Kuyper gezien als uit een verschillenden wortel op te komen en daarom staan zij tegen elkander over en zijn ze elkander vreemd.“

„Hier ligt misschien een der zwakste punten in Kuyper's leer van de gemeene gratie, waardoor deze leer thans door zoo velen aan een nieuw onderzoek en bespreking onderworpen wordt. Dat hij telkens de gemeene gratie bindt aan de natuur en nimmer geheel is los gekomen van de scheiding tusschen natuur en genade, is oorzaak, dat een kloof ontstaat tusschen de gemeene gratie en de particuliere genade, welke kloof dan tevens de kloof is tusschen Staat en Kerk...“

„Natuurlijk ontkennen wij niet, dat de Kerk uit de genade is, maar zij verwerpt het dualisme tusschen natuur en genade, waardoor het mogelijk wordt te stellen, dat de eene levenskring uit de natuur en de andere uit de genade is. Wat hier door genade gewrocht wordt is niet wat aan de natuur, aan de oorspronkelijke schepping wordt toegevoegd, maar is vrucht van de verlossende kracht der genade, waarmee zij de natuur, de schepping Gods ontworstelt aan de macht der zonde en weder Gode heiligt.“

Bij het in onze dagen hier en daar opkomend — en gelukkig ook weer afgaand — streven naar den totalitair staat, mag voor de kwestie van de grondrechten — of wil men: vrijheden des volks — zeker niet minder belangstelling worden verwacht, dan zonder dat deze voor het staatkundig leven zoo belangrijke kwestie verdient.

En dat juist in het Kuyper-herdenkingsnummer van „*De Reformatie*“ hieraan een artikel wordt gewijd, vindt niet alleen maar in het algemeen zijn oorzaak in de beteekenis van Dr A. Kuyper ook op politiek gebied; maar juist zeer bijzonder in het feit, dat reeds een halve eeuw en langer terug men over dit vraagstuk de meest waardevolle gegevens en het aangeven van de Calvinistische lijn vindt bij den profeet van het Calvinisme in Nederland.

Eene historische studie over den oorsprong en de waarborg dier rechten vindt men in de in Mei 1873 te Utrecht uitgesproken rede, waar Kuyper het Calvinisme als zodanig aanwees.

Maar — zonder het belang van historische studien te willen miskennen — voor een juiste principiële blik op de grondrechten levert een historisch betoog een weinig bevredigende basis, hoezeer daarmee de omvang van de erkenning dier rechten in een bepaald land en bepaalden tijd te verklaren is.

Zoo heeft Kuyper op velerlei plaats in zijne geschriften den inhoud van die door zijne historische studie in hun verband met het Calvinisme op den voorgrond gestelde en door het Calvinisme geëerbiedigde rechten nader beschouwd.

Het is mijne bedoeling in dit artikel kort enkele grepen te doen uit wat over dit onderwerp bij Kuyper te vinden is, waarbij zal blijken dat door hem in het leerstuk der sovereigniteit in eigen kring de kern van de grondrechten wordt gezocht.

...

Vooraf een enkele opmerking over het begrip „grondrechten“. Men verstaat daaronder de burgerlijke vrijheden, welke door de overheid moeten worden erkend en geëerbiedigd. De vrijheid van godsdienst, van onderwijs, van drukpers, van vereniging en vergadering e.t.q.

Waarop zijn deze rechten gebaseerd?

De mannen van het natuurrecht, voorzoover zij niet tot het staatsabsolutisme kwamen, zochten in de grondrechten de begrenzing der taak en rechten van de overheid tegenover het individu; zij gaan van het individu met zijn onaantastbare rechten tegenover den staat uit; en beschouwen de staatszaak te zijn gelegen in de bescherming dezer vrijheidsrechten. Wanneer men in liberalen kring van den rechtsstaat spreekt, is dit in oorsprong het begrip, dat men voor oogen heeft. Zij het ook dat met de toenemende gecompliceerdheid van het leven en de daarbij als noodzakelijk erkende staatsbemoeiing in het algemeen belang, men deze opvatting heeft uitgebreid met als gevolg, dat in den grond voor staatsabsolutisme het hek van den dam is.

Daartegenover staat naar de opvatting van het Calvinisme, zooals zich dit ontwikkelde sinds Kuyper het in ons vaderland weer tot nieuwe opleving bracht, dat God de verschillende levensverbanden maakte, elk sovereign in eigen kring; elk ook met eigen structuur. Of, om Kuyper's eigen woorden te gebruiken (Sovereiniteit in eigen kring p. 13): onder den tot Soverein gezalfden Menschenzoon is daarom 'smenschen vrijheid veilig, omdat met den Staat ook elk ander levensgebied oen uit Hem afgeleide hoogheid kent, d.i. Sovereiniteit in eigen kring.

Noch van een absoluten staat, noch van absolute onaantastbare rechten van het individu wordt uitgegaan; maar erkend, dat de in eigen kring sovereigne gemeenschapsverbanden in elkaar grijpen en zelfs tot elkaar in organisch verband staan; en elkaars sovereigniteit hebben ontzien. Zoo heeft de staat, als vormende een rechtsgemeenschap tusschen overheid en onderdanen, te eerbiedigen niet alleen de levenskringen van geloof en wetenschap, en alle terreinen, die verder buiten het rechtsgebied vallen, maar ook op het gebied van het recht (immers de grondrechten liggen op het gebied des rechts) zich de beperkingen van zijn taak en bevoegdheid bewust te zijn. Beperkingen volgend uit het karakter van dwanggemeenschap, dat n.l. de overheid op haar in beginsel niet betwistbaar terrein slechts waar noodzakelijk ingrijpt; en beperkingen, volgend uit het karakter der sovereign-eigen-kring-zijnde rechts-subjecten, waarmee zij in aanraking komt, en die binnen het territoir, waarover zij de zwaarmacht heeft, zich bewegen. Ten aanzien van alle deze heeft de overheid te eerbiedigen de van Godswegen hun opgelegde taak en bestemming, en te erkennen elk recht, dat om aan die bestemming te voldoen, en die taak te vervullen, noodig is.

Het zijn deze opvattingen, naar mijne meening in Calvinistischen kring heden ten dage algemeen aanvaard, die wij, — meer of minder uitgewerkt — reeds bij Kuyper vinden.

Gelijk bekend gaat in „Het Calvinisme, oorsprong

en waarborg onzer constitutioneele vrijheden“, Kuyper historisch voor Engeland, Nederland, Zwitserland en speciaal Amerika na, dat de volksvrijheden daar aan het Calvinisme te danken zijn. Uitvoerig wordt b.v. betoogd dat ten aanzien van Amerika uitgesloten te achten is dat de Declaration van de Fransche revolutie voorbeeld zou zijn geweest voor de Grondwet; en aangetoond dat de Bondsregering, die de vrijheid van geweten, van handel en bedrijf, van deelneming aan de publieke zaak, van vereniging, van drukpers, van eeredienst, in de grondwet vast legde, volkomen wars van Fransche revolutionaire invloeden was.

Wat de historische ontwikkeling der volksvrijheden betreft: deze wordt door Kuyper in verband gebracht met het verzet tegen een persoonlijk droit divin, door de vorsten als motief voor absolutisme benut; en tegen staatsabsolutisme; en voorts met de uitverkiezing, welke mee zou brengen dat de kerk haar kracht zocht in de electie, waartoe omtrent wordt gezegd:

Zoo vloede uit deze belijdenis het democratisch Kerkbeginsel voort, dat straks uit de kerk op het gebied van den staat overgedragen vrijheden van ons Hollandsch volk enz. in het leven riep.

Als een factor, leidend tot het opkomen voor de volksvrijheden, noemt Kuyper hier voorts de erkenning van de zonde: niet alleen bij den onderdaan, maar ook bij den overheidspersoon, die tot den eisch van constitutioneele bescherming van het volk tegen misbruik van gezag voerde. Slechts terloops wordt in dit historisch betoog de sovereigniteit in eigen kring genoemd, gelijk boven betoogd, de kern van de kwestie der grondrechten.

Wel wordt de antithese tegenover hen, die als boven besproken van de onaantastbare rechten van het individu uitgaan, scherp gesteld, als (p. 61) Kuyper spreekt van de Encyclopedisten en

„die doctrine, die dogmatiek van de „Droits de l'homme“, die de Calvinistische vrijheden, van heur natuurlijke wortel afgescheurd, zocht te enten op den wilden stam van zelfgenoegzaamheid en menschelijk goedgevallen.“

Er iets verder (p. 63):

„dat systeem, die dogmatiek, niet die vrijheden worden door ons Antirevolutionairen bestreden.“

Ik wees er op, dat van de sovereigniteit in eigen kring, de cardo questionis, in dit geschrift weinig gesproken worden. Daar komt nog bij dat, waar dit geschiedt (p. 6 en p. 46) de vraag is, of het begrip daar zuiver wordt gesteld, waar immers in dat verband klaarblijkelijk meer wordt bedoeld de autonomie van de in het staatsverband de overheidstaak mede uitvoerende provincien, en de positie van de magistratus inferiores, eene verwarving die ook elders voorkomt.

Evenwel: elders heeft Kuyper duidelijker de lijnen uitgestippeld, welke verdere uitwerking leidde tot onze huidige calvinistische opvattingen, en daarbij de sovereigniteit in eigen kring als leidend motief aangewezen.

Om dit aan te toonen, meen ik niet beter te kunnen doen dan (met eenige speculatie op het doorzettingsvermogen van den lezer) hieronder een aantal citaten te doen volgen.

Allereerst dan uit „Ons Program“ (editie met bijlagen van 1879, p. 72).

Het politiek gezag treedt slechts op naast menigerelei ander gezag, dat in natuur en geesteswereld, in maatschappij en gezin even absoluut en heilig bestaat. Elke poging van het politiek gezag om op een dier andere terreinen zelf ten principale te willen heerschen is derhalve schending van Gods ordinarie.

Duidelijker nog wordt de aanwijzing van het sacrosanct terrein der volksvrijheden, als volgend uit de structuur van het staatsverband tegenover de sovereigniteit in eigen kring, gesteld op p. 161:

Eerst als men oordeelt, dat de staat zijn doel in zich zelf heeft en dus niet den schipper, maar het schip dient, is de ontwijding van den staat volkomen. De antirevolutionaire partij wake op de uitoefening van het gezag door steeds op de conscientie en voorts op de sovereigniteit in eigen kring te wijzen als de van God bepaalde grenzen, die de staat in zijn wettelijke noch in zijn machtsdaden straffeloos overschrijden kan.

Voorts zij — onder opmerking, dat ook hier weer niet onderscheiden wordt tusschen autonomie en sovereigniteit in eigen kring, doch niettemin dit laatste begrip als de kern wordt erkend, waaruit de handhaving van zekere grondrechten als noodzakelijken eisch voortvloeit — nog geciteerd p. 214/215, waar als grens voor de staatsmacht worden genoemd de verschillende levenskringen:

De kringen zijn velerlei en vormen twee reeksen. In engsten zin wordt zulk een kring voor de eerste reeks gevormd door een persoon. We bezigen die uitdrukking met opzet. Niet de mensch als mensch, maar de persoon geworden heeft een eigen levenskring met de conscientie tot middelpunt en dus met zekere mate van sovereigniteit en onschendbare vrijheden. Een tweede kring vormt het huisgezin, een derde de familie, een vierde stad of plek, een vijfde eindelijk de provincie.

De tweede reeks richt zich niet naar de persoon

des menschen, maar naar zijn levensuiting en eischt een eigen levenskring voor zijn Godsdiens (de Kerk), voor zijn geest (school en universiteit), voor zijn schoonheidsgevoel (kunst), voor de voortbrenging der grondstoffen (landbouw), voor haar bereiden (nijverheid), en voor haar verspreiding (handel). Elk dezer kringen nu heeft een eigen levenswet, een eigen afgebakend terrein, en maakt derhalve aanspraak op rechten en vrijheden, niet als gunsten door goedwilligheid verleend, maar als eisch om de hem van God gegeven levenswet te vervullen.

En op p. 216:

grens voor de staatsmacht is de soevereiniteit van elk leven in eigen kring.

En verder als tegenstelling tegenover de andere opvatting op p. 217:

Tegen de volkssovereiniteit, feitelijk ook in dezen wegeijering van de grenzen der Staatsmacht door den Utrechtschen hoogleraar (Prof. Opzoomer) gepredikt, ligt het onverwinnbaar botwerk voor vrijheid en recht alleen in de natuurlijke door de historie geëischte soevereiniteit van den persoon in eigen levenskring, voor zoover die ander levenskring niet deert. Wie vragen mocht waarin deze soevereiniteit van de „Rechten van den mensch“ verschilt, verwijzen we van het decreet der Constituanten te Parijs naar Robespierre's schrikbewind getoetst aan Lukas XV: 3-6.

De herleiding van de grondrechten tot de kwestie der soevereiniteit in eigen kring vindt men ook in de „Gemeene Gratie“, dl. III, p. 91:

En wanneer wij Calvinisten nu zeggen, dat deze kringen een „eigen soevereiniteit“ bezitten, dan bedoelen we daarmee: dat het leven in deze kringen zich moet richten niet naar wat anderen goedvinden voor te schrijven, maar naar den aard en de natuur van die kringen zelve, terwijl aan de Overheid alleen de hooge taak verblijft om de rechten tusschen die kringen af te bakenen, en om voor de rechten en vrijheden der enkelen in die kringen te waken. Het leven moet uit zich zelf opwassen en zich zelf een vorm weten te scheppen; van bovenaf mag de regeling van het leven alleen geleid en tegen mislukking gevrijwaard worden.

Zij het, dat achter de algemeene taak van de overheid tot afbakening der grenzen van de verschillende kringen een vraagteeken moet worden geplaatst, zoo mag niettemin op deze uitspraak een beroep gedaan voor het betoog, dat Kuyper de soevereiniteit in eigen kring als de kern der in dit artikel besproken kwestie beschouwde.

Ook in het college dictaat dogmatiek, bij de behandeling van den locus de magistratu wordt bij de bespreking der grenzen van het gezag betoogd, dat men daarbij heeft uit te gaan van de kringen door God tot bepaalde taak aangewezen: den mensch daarbij beschouwend als onderdaan van God; wien het overheidsgezag vrijheid moet laten om zijn van God opgelegde taak te vervullen, en voorts betoogd, dat „elke kring alleen te doen heeft met wat uit het beginsel van haar centrum voortvloeit“.

Er zij op gewezen, dat wanneer hier weer een reeks gevormd wordt van gezin-gemeente-gewest-rijks-eenheid, ook daarin weer aan den dag komt de hierboven reeds besproken verwarring tusschen soevereiniteit in eigen kring en autonomie; waar immers de taak van het gezin op gansch ander terrein ligt — of wil men, tot een gansch anderen kring behoort — dan die van den staat en diens samenstellende deelen; en waar de verhouding tusschen gemeente en gewest met de van mensche-lijke ordinantie afhankelijk grenzen van elks sfeer, niet toelaat te spreken van elks soevereiniteit in eigen kring.

En om nu — ten einde dit artikel te houden binnen de ruimteperken, die de redactie daarvoor beschikbaar kan stellen — nog een citaat te geven uit latere uitspraken, zij verwezen naar „Antirevolutionaire Staatskunde“ (I p. 272), waar onderscheid wordt gemaakt tusschen de soevereiniteit in gezamenlijken kring, door de overheid geëfend en die in eigen kring: de door God aan de verschillende levenskringen gegeven zelfstandigheid in eigen kring. Het is duidelijk dat bij het stellen van „eigen kring“ tegenover de overheid als „gezamenlijke kring“ aan het begrip „sovereiniteit in eigen kring“ een eigenaardig accent wordt gegeven, en dit begrip niet zoo algemeen wordt gesteld als voor een juiste distinctie noodig is. Onjuist schijnt dan ook, wanneer t.a.p. onder de paragraaf „Vrijheids-rechten“ de opmerking gemaakt wordt,

dat de vrijheidsrechten van het volk tegenover het gezag van de Overheid alleen op grond van deze onderscheiding naar eisch te verdedigen zijn.

Wel wordt hier de leer der soevereiniteit in eigen kring in verband gebracht met en als basis gesteld van de grondrechten, doch de speciale onderscheiding tusschen soevereiniteit in eigen en in gezamenlijken kring is daarbij niet alleen niet onmisbaar, doch zelfs verwarrend.

Juister en scherper, en met beperking van de taak der overheid om te zorgen dat alle kringen, in zichzelf sovereen, niet op elkaars terrein treden tot het gebied van het recht, vindt men de verhouding geschilderd in „Sovereiniteit in eigen kring“ p. 12:

Al deze kringen nu grijpen met de tanden hunner raden in elkaar, en juist door dat „op elkaar werken“ en „in elkaar schuiven“ ontstaat het rijke,

veelzijdige menschenleven; maar ontstaat ook in dat leven het gevaar dat de eene kring den naastliggenden inbuigt; aldus een rad horten doe; tand na tand stuk wringe; en dasdoende den gang store van het geheel. En vandaar dus de bestaansredenen voor het optreden in het Staatsgezag van nog een afzonderlijke gezagskring, die voor het leven dezer vele kringen, insover ze uittreden naar het zichtbare, goede op-ékaar-inwerking heeft mogelijk te maken en ze heeft te houden binnen de palen van het recht; en die evenzo, overmits het persoonlijke leven door de groep, waarin men leeft, gedrukt kan worden, den eenling heeft te beschutten tegen overheersching van zijn kring... En zelfs voor de rechtsbepaling van de onderlinge verhouding dezer kringen, mag deze staatssovereiniteit niet eigen wil of keus ten richtsnoer kiezen, maar is hij gehouden aan de keus van Hooger wil, gelijk die uit den aard en het bestaansdoel dezer kringen spreekt.

Zoo heeft ook op dit gebied Kuyper de lijnen uitgestippeld voor den strijd onzer dagen tegen de dictatuur van allerlei gading.

Die lijnen — ze zijn zeker voor correcties vatbaar, maar zullen, vastgehouden door ons Calvinistisch volksdeel, tot zegen van ons vaderland strekken.

Want zoo handhaaft het den waarborg onzer volksvrijheden en stelt het de grondrechten veilig.

Niet om de grondrechten zelve; maar omdat zij eisch zijn voor en de beletsel wegnemen tegen de vervulling van Gods ordeningen; omdat zij beteken de mogelijkheid van en de vrijheid voor een opbloei des levens naar Gods ordinantiën voor elken levenskring. Een vrijheid en een mogelijkheid, die dank zij Kuypers werk tot herleving van het Calvinisme in geen land ter wereld zoo groot is als in ons vaderland.

Mr E. J. E. G. VONKENBERG.

Deze plaat is van 1887, het dolenciajaar dus, wat het doek in den linkschen hoek, gedragen door Kuypers volgelingen, met het opschrift:

„Dolereen, dolereen!
De Kerk is kapot!“

duidelijk te zien geeft.

Ook hier weer hetzelfde spottbeeld van Kuypers volgelingen. Domheid, schijnheiligheid en raffinement, andere kwaliteiten kon het „verlichte deel des volks“ in de Kuypersien niet ontdekken.

Het is te begrijpen, dat zij hun liberale hart vol angst en vrees vasthielden, toen twee jaar later het rechtsoverheids ministerie Mackay optrad.

Sprekend is het opschrift: „Volksontwikkeling in Nederland, anno 1887“.

Persoonlijke herinneringen aan Dr Kuyper.

Collega Schilder verzocht mij voor „De Reformatie“ enkele persoonlijke herinneringen aan Kuyper te willen geven. Gaarne heb ik deze uitnodiging van den Hoofdredacteur aangenomen.

Toch is het wellicht goed aan deze herinneringen eene enkele opmerking te laten voorafgaan.

Soms is 't noodig precies te vermelden, wanneer en naar welke aanleiding een gesprek plaats had met hen, aan wien men „Herinneringen“ wijdt. Immers gebeurt 't meermalen, dat iemand, zeg na tien of vijftien jaren over een bepaalde zaak tot een ander inzicht is gekomen dan hetwelk hij voorheen aan den schrijver van de „Herinneringen“ meedeelde. Niet altijd mag men zeggen: Zoo dacht iemand, toen hij mij zijn vertrouwen gunde, en daarom kan een later gepubliceerde en van de eerste afwijkende opinie niet juist zijn weergegeven.

Een enkel voorbeeld ter toelichting.

Collega Dijk heeft in den loop van dit jaar in „De Bazuin“ ons meegedeeld, dat Mr A. F. de Savornin Lohman in een persoonlijk gesprek bij hem den indruk vestigde, dat hij vooral op juridische gronden indertijd was meegegaan met de Dolencia. Zoo moet het dus Lohman voor den geest gestaan hebben in den tijd, toen prof. Dijk het voorrecht had dezen krachtigen kampioen voor het Christelijk onderwijs persoonlijk te mogen ontmoeten.

Dan, hietegenover kan ik eene geheel andere persoonlijke herinnering aan den nobelen Lohman publiceren. Aan enkele studenten van de Vrije Universiteit viel in de eerste helft van 1886 de eer ten deel, dat Mr de Savornin Lohman hun zeer openhartig meedeelde, wat hem bewoog zijde aan zijde te staan met zijne ambtgenooten Kuyper en Rutgers. Ik was een hunner. Toen verklaarde Lohman met vuur: Heeren, als er in de Ned. Herv. Kerk naast de Gereformeerde, alleen Ethische predikanten waren, dan zou ik geen vrijmoedigheid gehad hebben het op te nemen voor de geschorste leden van den kerkeraad van Amsterdam. Maar nu aan het ongeloof in de Hervormde Kerk dezelfde rechten worden toegekend als aan het geloof en nu de Haagsche Synode ondanks het ernstig protest van Groen van Prinsterer en van hen, die later zijn standpunt innamen, onaandoenlijk bleef, ja van kwaad tot erger voortschreed, heb ik geen oogenblik gearzeld. En 't is mij, als hoor ik Mr Lohman nog in heilige verontwaardiging zijne confidentialiteit besluiten met deze woorden: 't is mij onbegrijpelijk, hoe mannen, als mijn vriend Dr H. Pierson, die toch den Heiland liefhebben en Hem belijden en dienen, in één kerkverband kunnen blijven met predikanten, die de Godheid van Christus ontkennen en niet willen weten van het bloed der verzoening. Dan heeft Vinet toch anders gehandeld. Hij ging met de stichters van de Vrije Kerk in Zwitserland tot den prijs eener groote opoffering mee, omdat zijns inziens het ongeloof in de kerk niet mag geduld. Deze woorden van Mr L. heb ik aan studenten wel eens verteld. Laat nu niemand concludeeren, dat of collega Dijk of ik onjuist de opinie van Mr Lohman weergaf. Het verschil zal hieruit verklaard moeten worden, dat Lohman in later jaren over de Ned. Herv. Kerk

anders dacht dan voorheen en hij daarom het accent verlegde van de geestelijke en confessionele naar de juridische bezwaren.

Dan, onder dit voorbehoud, nu ter zake.

1. In mijn gymnasiaalentijd sprak mijn Vader, die reeds voor Kuyper's komst te Utrecht lid was van den kerkeraad der Hervormde Gemeente, meer dan eens over de jaren, die Dr Kuyper als predikant te Utrecht doorbracht. Zoo hij, over zijn welsprekende en boeiende preeken, over het verschil van gevoelen inzake den Schoolstrijd tusschen Beets en Kuyper, — Beets preekte den Zondag na het bekende debat tusschen Groen van Prinsterer, Beets en Kuyper over I Cor. 14:32: „En de geesten der profeten zijn den profeten onderworpen“, en daarop Kuyper op den volgende Zondag over I Joh. 4:1 (tusschen gedeelte): „Maar beproeft de geesten, of zij uit God zijn“ —; over de voorstelling van Kuyper in een preek over Zondag XXII van den H. Catechismus, dat de zielen der geloovigen van het O. T. eerst na het sterven van den Heiland naar den hemel mochten gaan, tegen welke gedachte mijn Vader in de kerkekamer met alle bescheidenheid maar vruchteloos bedenkingen inbracht; over het tot laat in den nacht zich 's Zaterdag voorbereiden voor de bediening des Woords; over de groote sympathie van den bekenden bankier Kol, een vriend van Kohlbrugge, voor Kuyper — eene sympathie, die later wel verminderde maar toch tot den dood van den heer Kol (gelijk Kuyper zelf me eens meedeelde) heeft voortgeduurd, enz.

Daarbij abonneerde mijn Vader zich van meestaf op „De Standaard“ en „De Heraut“, van welke bladen ik van 1882 af een trouw lezer geweest ben. Zeer leefde ik van dien tijd af met den politieken, theologischen en kerkrechtelijken strijd van Kuyper mee. Als de dag van gisteren herinner ik me nog, hoe verontwaardigd ik werd en eenige dagen bleef, toen de bekende Dr Jonker in de Gebeds-Ure, die aan de jaarlijksche Predikantenvergadering te Utrecht voorafging (en destijds geregeld in de Marnix-zaal gehouden werd), zich helaas in zijn welsprekende rede deze woorden ontvallen liet: „zoover is het gekomen, dat wij bestreden worden met wapenen, die in de hel gesmeed zijn“.

Zoo zal ieder begrijpen, hoe ik er naar verlangde, Kuyper eens te zien en te hooren. In de Paaschvacantie 1884 kregen mijn vriend, de latere Dr Noteboom, die reeds heenging, en ik daartoe de gelegenheid, omdat toen Kuyper, nadat 's morgens en 's middags de Vrienden der Waarheid te Amsterdam vergaderd hadden, 's avonds optrad in de ure des gebeds. Hoog waren onze verwachtingen gespannen. Eerlijk moet ik zeggen, dat wij — hoewel onder den indruk van Kuypers betoog — eenigszins teleurgesteld naar Utrecht terugkeerden. Blijkbaar was Kuyper dien avond vermoeid en niet in zijne volle kracht.

In Sept. '84 liet ik mij inschrijven als student aan onze Vrije Universiteit. En toen duurde het niet zoo lang, of ik ontving met enkele andere studenten de uitnodiging bij de familie Kuyper te komen mid- dagmalen. Evenals mijn commilitones zag ik er wel

een we-
ons zo-
waren,
daarme-
voor 't
ik toen
had. K-
gende
maakte
me niet
wachte
hand, s-
aan zij-
Al spo-
Herh-
ontmo-
Ge-
gende
En i-
ken zij
sterdan
Kuyper
hoorn
mij te
het toe-
kerkgel-
Stee-
gezien,
gen, s-
mij in
Wat m-
Christe
Kuyper
haar v-
Vader,
borst g-

II. H-
hoe ze
in de z-
de post
vulde i-
men he-
onder-
bladen
plannen
kwam
lippen.
Begri-
gedenk-
ders. I-
geestig-
leiding
baarhe-
zijde a-
spoedig
over b-
In de
iets, da-
ging en
dat K-
enthou-
ten da-
dat hij
me dit
het he-
zelfden
vermoe-
luide s-
Kuyper
de der-
voor m-
deze v-
beste l-
en dat
dat de-
pen, z-
hem v-
deze z-
dat ter-
iemand
meerde
Van
mer v-
gids o-
Alpenh-
nachten
openba-
trad of
zoo lu-
wat gij
begeer-
het wo-
per der
tegenw-
den we-
den re-
lemer-
morgen
vlande

III. I-
in zijn
ik iets
Toen
het pu-
op het
weten